

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ВНУТРІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ

М. Ю. БАРНА, кандидат економічних наук
(Львівська комерційна академія)

Анотація. Метою дослідження є виокремлення теоретичних засад формування системи внутрішньої торгівлі, які ґрунтуються на дослідженні та встановленні сутності системи внутрішньої торгівлі, принципів і пріоритетів її формування. За результатами проведеного дослідження виокремлено специфічні характеристики сутності категорії «система», що повинні бути врахованими для обґрунтування системи внутрішньої торгівлі, визначено основні принципи формування системи внутрішньої торгівлі, обґрунтовано систему внутрішньої торгівлі, спираючись на теорію математичної логіки. Обґрунтованим принципом формування системи внутрішньої торгівлі надано логіко-математичне вираження, що дозволяє проводити емпіричні дослідження стану трансформації на основі відібраних чинників і критеріїв, оцінити як сам процес змін, так і ефективність системи управління внутрішньою торгівлею.

Ключові слова: формування, система, внутрішня торгівля, принципи, управління, чинники.

В умовах євроінтеграційних змін національної економіки особливого значення набуває розв'язання проблем трансформації системи внутрішньої торгівлі.

Саме тому вивчення, узагальнення та розробка рекомендацій і пропозицій щодо розв'язання проблеми формування дієвої системи внутрішньої торгівлі набуває особливої актуальності.

Наукові дослідження сутності процесу формування системи внутрішньої торгівлі ґрунтуються на розгляді цього виду економічної діяльності як складової підсистеми загальної системи «національна економіка». Водночас результат проведеного контент-аналізу свідчить, що існують і інші погляди вчених щодо основ формування систем, які впливають на розвиток внутрішньої торгівлі. Привертають до себе увагу результати досліджень Л. А. Радкевич [10], В. А. Соболева [12] та О. О. Бакунова [1], які розкривають сутність системи управління внутрішньою торгівлею. Головними чинниками, на яких базується відбудова цієї системи, є інституціонально-трансформаційні, на які спирається суб'єкт управління системою для розвитку внутрішньої торгівлі. Саме ці чинники можна визнати

основою для відбудови системи регулювання внутрішньої торгівлі, що витікає з результатів досліджень Т. Панфілової та К. Меркотан [8], а також змісту Розділу 1 Концепції розвитку внутрішньої торгівлі України [9]. Бачення використання системного підходу для врегулювання процесів і розвитку внутрішньої торгівлі мають вчені, які вибудовують свою позицію на засадах обґрунтування систем інститутів Г. В. Гутман [4, с. 63], Н. В. Возіянова [3, с. 46, 109].

Отже, існуючі наукові підходи до розв'язання проблем розвитку внутрішньої торгівлі на сучасному етапі на основі системного підходу не повною мірою відповідають концептуальним основам розгляду галузі як системи та комплексного врахування всіх чинників, які впливають на неї та гальмують її розвиток.

Метою дослідження є виокремлення теоретичних засад формування системи внутрішньої торгівлі, які ґрунтуються на дослідженні та встановленні сутності системи внутрішньої торгівлі, принципів і пріоритетів її формування.

Необхідність формування системи внутрішньої торгівлі в Україні на сучасному етапі

розвитку національної економіки та трансформації цього виду економічної діяльності є досить актуальним завданням, що зумовлено як практичними проблемами впливу гальмівних чинників, так і результатами досліджень учених-економістів. При цьому звертає на себе увагу той факт, що вчені по-різному трактують складові самої системи, об'єкт і суб'єкт управління у ній, мета, з якою ця система формується. Науковою проблемою можна визнати концентрацію уваги вчених на різних предметних сферах наукових досліджень, які пов'язані не стільки з необхідністю врегулювати процеси, що протікають у внутрішній торгівлі засобами системного підходу, скільки з процесами, які певною мірою впливають на зміну її стану. Наслідком результатів наукових досліджень у цьому випадку стає використання у наукових колах таких термінів, як «система управління внутрішньою торгівлею», «система регулювання внутрішньої торгівлі», «система товароруху», «система інститутів внутрішньої торгівлі», «система аналізу та моніторингу внутрішньої торгівлі» тощо. При цьому внутрішня торгівля розглядається як складова підсистеми національної економіки, так і як автономна система, до якої входять суб'єкти господарської діяльності (підприємства та підприємці – фізичні особи) та об'єкт управління (регіональні та центральні органи виконавчої та законодавчої влади).

Багатогранність наукових досліджень, які сконцентровані на розв'язанні проблем розвитку внутрішньої торгівлі за допомогою застосування системного підходу, підтверджують актуальність цього науково-практичного завдання. При цьому результати цих досліджень мають як фундаментальне, так і прикладне значення. Але, на наше переконання, більш досконало потрібно дослідити аспекти, що безпосередньо стосуються визначення сутності та принципів формування самої системи внутрішньої торгівлі загалом і, зокрема, – в умовах її трансформації з урахуванням чинників, які гальмують розвиток цього виду економічної діяльності – з одного боку, а з іншого – які впливають на систему управління та регулювання процесів, що протікають у вну-

трішній торгівлі під впливом інституціонально-трансформаційних чинників.

Передусім слід зазначити, що формування системи внутрішньої торгівлі є необхідним засобом виконання внутрішньою торгівлею своїх функцій для соціально-економічного розвитку національної економіки.

Актуальність розв'язання цієї наукової проблеми загострюється помилковою, на наш погляд, думкою окремих учених про те, що «...системно-структурний підхід припускає дослідження та оптимізацію системи загалом, а не її підсистеми, і сама трансформація в рамках цього підходу розглядається як «втрата економічною системою стійкості, стабільності, цілісності, де мова йде не про звичайні пульсації, які постійно породжуються хаотичністю, нестабільністю мікрорівня (периферії системи) і їх гасінням, а як наростання некомпенсованих збурень зовнішнього середовища...» [13, с. 51; 5, с. 40].

Вважаємо, що за таким науковим поглядом усувається сама необхідність формування системи внутрішньої торгівлі, оскільки: по-перше, не враховується взаємозалежність між структурними елементами всередині системи (тобто – соціальними та економічними підсистемами внутрішньої торгівлі), що суперечить її сутності; по-друге, неможливо визначити вплив інституціонально-трансформаційних чинників і ефективність «гасіння» їх негативного впливу зсередини системи суб'єктом управління, оскільки за визначених умов усувається його дія на об'єкт управління, та сама система трансформується лише під впливом зовнішнього середовища.

Отже, щоб розв'язати ці методологічні проблеми, преш за все необхідно розкрити сутність самої дефініції «система» відносно об'єкта дослідження – внутрішньої торгівлі.

Загальновідомо, що сам термін «система» має грецьке походження, та від грецької «systema» є «цілим, складеним із частин» [7, с. 545]. Зважаючи на це, сама думка про те, що «системно-структурний підхід припускає дослідження та оптимізацію системи в цілому, а не її підсистем...» [13, с. 51], є не логічною. Здебільшого така не логічність суперечить як перекладу терміна «система», так

і думці українського вченого-економіста В.Б. Василюва, який систему розуміє як «сукупність зв'язаних між собою і з зовнішнім середовищем елементів чи частин, функціонування яких спрямоване на одержання корисного результату» [2, с. 9]. Очевидно, що за цим визначенням, систему внутрішньої торгівлі можна визнати не тільки такою, що є цілісною, в якій між собою пов'язані підсистеми, але й керованою задля свого подальшого розвитку (отримання корисного результату).

Для більш конкретного визначення теоретичних засад формування системи внутрішньої торгівлі, в якій об'єктом є сама галузь, а суб'єктом управління системою – керівний орган, діяльність якого впливає на соціальну та економічну сфери (підсистеми), більш глибоко потрібно дослідити всебічне розкриття сутності категорії «система», а саме: погляду загальної теорії систем і системного аналізу, що використовують учені різних наукових шкіл (зокрема – у кібернетиці та логіці).

Очевидно, що не залежно від наукової школи, в якій «народилося» трактування сутності категорії «система», кожному з них властива спільна ознака, що витікає з грецького перекладу «systema», а саме наявність у ній складних частин (елементів, сфер, параметрів, об'єктів, змінних), які пов'язані між собою та утворюють цілісність.

Особливістю окремих характеристик сутності категорії «система», які слід враховувати для обґрунтування системи внутрішньої торгівлі, можна визнати такі: орієнтація системи на досягнення конкретного результату (або її розвитку), що витікає із загальної теорії систем; необхідність управляти системою для досягнення конкретного результату (або її розвитку), що витікає з теорії системного аналізу та математичної логіки; трансформація самої системи у часі під впливом як зовнішніх чинників, так і внутрішніх, що витікає із загальної теорії систем і теорії кібернетики.

На цих основах можна визначити основні принципи формування системи внутрішньої торгівлі, а саме: результативність системи, що орієнтує внутрішню торгівлю на досягнення ефективності (збільшення обсягу товарообігу та зростання прибутку), забезпечуючи її

розвиток; керованість системи, що полягає в необхідності управляти внутрішньою торгівлею та регулювати процеси, які протікають у соціальній і економічній сферах за допомогою усунення негативного впливу відповідних соціально-економічних чинників (чинників гальмування), і використання відповідних чинників розвитку; динамічність системи, що вимушує суб'єкта управління нею пристосовуватися до трансформації зовнішнього та внутрішнього середовища внутрішньої торгівлі з використанням інституціонально-трансформаційних чинників і врахуванням соціально-економічних.

На основі проведеного аналізу характеристики категорії «система» за різними науковими підходами, та враховуючи обґрунтовані вище принципи формування системи внутрішньої торгівлі, саму систему можна обґрунтувати, спираючись на теорію математичної логіки (зокрема системи аксіом Дж. Пеано, Е. Мендельсона, Г. Фреге).

Так, ґрунтуючись на аксіомі Дж. Пеано, систему слід розуміти як непусту множину, клас або область об'єктів, між якими існують певні співвідношення. За відсутністю таких співвідношень систему можна визнати абстрактною [6, с. 29–33], оскільки немає передумов для її конструювання (або формування). Математичний вираз цієї аксіоми можна надати за допомогою системи аксіом Е. Мендельсона так (1):

$$X1=X2 \supset (X1=X2) \supset (X2=X3),$$

$$\checkmark(0) \supset (\forall \checkmark(X) \supset \checkmark(Xi)) \supset \forall X \checkmark(X), (1)$$

де $X1, X2, X3$ – інституціонально-трансформаційна, соціальна та економічна підсистеми відповідно;

\supset – знак імплікації, який визначає сполучник «якщо..., то...»;

\forall – знак квантора загальності, який читається як «для кожного X»;

$\checkmark(X)$ – повільна формула аксіоми;

\checkmark – пропозиціональна форма аксіоми.

Відтак, за допомогою аксіом Дж. Пеано та Е. Мендельсона систему внутрішньої торгівлі

можна надати такий логіко-математично виразити:

1) якщо інституціонально-трансформаційна підсистема сформована та містить чинники розвитку, то відповідним чином чинники розвитку формуються в соціальній і економічній підсистемах, що забезпечує розвиток внутрішньої торгівлі;

2) якщо в інституціонально-трансформаційній підсистемі є чинники гальмування, то їх наявність породжує виникнення чинників гальмування в соціальній та економічній підсистемах, що стримує розвиток внутрішньої торгівлі;

3) за відсутності інституціонально-трансформаційної підсистеми $\bar{X}(X1)$, неможливо сформуванню систему внутрішньої торгівлі та забезпечити виконання нею своєї соціально-економічної функції;

4) для кожного значення $Y(Xi)$ відповідають позитивні значення чинників розвитку, якщо підсистема ефективна, то відбувається її розвиток.

Отже, формування системи внутрішньої торгівлі повинно спиратися на сформовану інституціонально-трансформаційну підсистему з урахуванням відповідних чинників розвитку в ній, завдяки позитивному впливу яких забезпечується розвиток самого виду економічної діяльності, що підтверджується проявом чинників розвитку у соціальній і економічній сферах. І навпаки, якщо така (інституціонально-трансформаційна) система не сформована, або сформована не ефективно, та в ній проявляються чинники гальмування, що негативно впливають на соціальну та економічну сферу, розвиток внутрішньої торгівлі не відбувається (гальмується), що характеризується проявом чинників гальмування у соціальній та економічній сферах.

Інституціонально-трансформаційну підсистему визнано базовою та керуючою в системі внутрішньої торгівлі, що, з огляду на логіко-математичне обґрунтування системи аксіом Г. Фреге [11, с. 263] так виражається (2):

$$X1 \rightarrow (Y \rightarrow \Sigma(X2, X3)),$$

$$\bar{X1} \rightarrow (\bar{Y} \rightarrow \Sigma(\bar{X2}, \bar{X3})), \quad (2)$$

де $X1, X2, X3$ – відповідно, інституціонально-трансформаційна, соціальна та економічна підсистеми;

Y – система внутрішньої торгівлі;

\rightarrow – знак імплікації, який визначає сполучник «якщо..., то...»;

\bar{Xi}, \bar{Y} – негативне значення.

Отже, за допомогою аксіом Фреге систему внутрішньої торгівлі можна надати таке логіко-математичне вираження:

1) якщо інституціонально-трансформаційна підсистема керована, то систему внутрішньої торгівлі можна формувати з урахуванням трансформації соціальної та економічної підсистем, що забезпечує її розвиток;

2) якщо інституціонально-трансформаційна підсистема не керована, або керована не ефективно, що визначається проявом у ній відповідних чинників гальмування, то неможливо сформуванню систему внутрішньої торгівлі, в якій формуються соціальна та економічна підсистеми, що не дозволяє забезпечити розвиток цього виду економічної діяльності.

Отже, обґрунтованим принципом формування системи внутрішньої торгівлі надано логіко-математичне вираження, що дозволяє проводити емпіричні дослідження стану трансформації на основі відібраних чинників і критеріїв та оцінити як сам процес змін, так і ефективність системи управління внутрішньою торгівлею.

Відтак, із урахуванням отриманих наукових результатів щодо характеристики категорії «система» за різними науковими підходами, обґрунтованих принципів формування системи внутрішньої торгівлі, та спираючись на теорію математичної логіки, на нашу думку, доцільно дати таке визначення поняття «система внутрішньої торгівлі»: «...сукупність чинників, які пов'язують між собою інституціонально-трансформаційну, соціальну та економічну підсистеми, що змінюються у часі під впливом зовнішнього середовища, серед яких базовою є інституціонально-трансформаційна, сформованість і керованість якою дозволяє

нейтралізувати негативний вплив чинників гальмування у соціальній і економічній сферах та на цій основі, забезпечити соціально-економічний розвиток внутрішньої торгівлі в умовах її трансформації».

У цьому визначенні поняття «система внутрішньої торгівлі» усунуті недоліки, що були встановлені в ході характеристики вченими споріднених систем – з одного боку, а з іншого – при такій характеристиці чітко визначається об'єкт дослідження, навколо якого будується система (внутрішня торгівля), враховуються принципи формування самої системи, встановлюються важелі, на яких будується підсистема управління (інституціонально-трансформаційна), та чинники, що становлять основу формування за всіма складовими підсистемами.

Отже, під час формування системи внутрішньої торгівлі набуває пріоритетного значення система управління нею і виокремлюються інституціонально-трансформаційні чинники. У ході формування системи внутрішньої торгівлі необхідно враховувати такі принципові положення: орієнтація системи на досягнення конкретного результату (або її розвитку), що витікає із загальної теорії систем; необхідність управляти системою для досягнення конкретного результату (або її розвитку), що витікає з теорії системного аналізу та математичної логіки; трансформація самої системи у часі під впливом як зовнішніх чинників, так і внутрішніх, що витікає із загальної теорії систем і теорії кібернетики. Основними принципами формування системи внутрішньої торгівлі є результативність, керованість і динамічність. Проведене дослідження дозволить у подальшому провести емпіричні дослідження стану трансформації та остаточно оцінити як сам процес змін, так і ефективність системи управління внутрішньою торгівлею.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакунов О. О. Концептуальний підхід до управління інноваційним розвитком торговельного підприємства / О. О. Бакунов, М. С. Рошка // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2012. – № 1 (5), т. 2. – С. 19–25.
2. Василів В. Б. Інформаційні системи в менеджменті: інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення / В. Б. Василів. – Рівне : НУВГП, 2008. – 167 с.
3. Возіянова Н. Ю. Організаційно-економічний механізм розвитку внутрішньої торгівлі України : дис. ... д. е. н.: 08.00.03 / Наталія Юріївна Возіянова ; Донець. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського, 2013. – 527 с.
4. Гутман Г. В. Взаимосвязь экономической и социальной функции потребительской кооперации / Г. В. Гутман, Н. И. Чукин, В. В. Калмыков. – М. : Маркетинг, 2002. – 176 с.
5. Ивлева Г. Ю. Трансформация экономической системы: обзор концепций и контуры общей теории / Г. Ю. Ивлева // Общество и экономика. – 2003. – № 10. – С. 3–6.
6. Клини С. К. Введение в математику : монография / Стэфэн Коул Клини. – М. : Изд-во иностранной л-ры, 1957. – 527 с.
7. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / под ред. д.ф.н., проф. Д. П. Горского. – М. : Наука, 1975. – 717 с.
8. Панфілова Т. Теоретико-методологічні аспекти регулювання зовнішньої торгівлі / Т. Панфілова, К. Меркотан // Зовнішня торгівля. – 1998. – № 2–3. – С. 21–29.
9. Про Концепцію розвитку внутрішньої торгівлі України [Електронний ресурс] : Постанова КМУ від 20 грудня 1997 р. № 1449. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1058.1173.0>. – Назва з екрана.
10. Радкевич Л. А. Типи економічних систем і державне регулювання економіки: проблеми взаємодії / Радкевич Л. А. // Проблеми розвитку економіки і підприємництва в Україні в контексті міжнародних інтеграційних процесів : матеріали Всеукр. наук.-прак. конф. – Тернопіль, 2005. – 39 с.
11. Савинов А. В. Логические законы мышления: монография / А. В. Савинов. – Ленинград : Изд-во Ленинградского университета, 1958. – 370 с.
12. Соболев В. О. Організаційно-економічний механізм розвитку роздрібною торгівлі : дис. ... д. е. н.: 08.00.03 / Вячеслав Олександрович Соболев ; Донець. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського, 2010. – 450 с.
13. Юрченко Ю. Ю. Трансформація інститу-

ту оптової торгівлі України : дис. ... д. е. н.:
08.00.03 / Юлія Юріївна Юрченко ; Донець.

нац. ун-т економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського, 2013. – 370 с.

М. Ю. Барна, кандидат экономических наук (Львовская коммерческая академия). **Theoretical aspects of formation of the domestic trade system.**

Аннотация. Целью исследования является выделение теоретических основ формирования системы внутренней торговли, основанные на исследовании и установлении сущности системы внутренней торговли, принципов и приоритетов ее формирования. По результатам проведенного исследования выделены специфические характеристики сущности категории «система», которые должны быть учтены для обоснования системы внутренней торговли, определены основные принципы формирования системы внутренней торговли, обоснованно систему внутренней торговли, опираясь на теорию математической логики. Обоснованным принципам формирования системы внутренней торговли предоставлено логико-математическое выражение, позволяющее проводить эмпирические исследования состояния трансформации на основе отобранных факторов и критериев и, в конечном виде, оценить как сам процесс изменений, так и эффективность системы управления внутренней торговлей.

Ключевые слова: формирование, система, внутренняя торговля, принципы, управление, факторы.

M. Y. Barna, Cand. Econ. Sci. (Lviv Academy of Commerce). **Theoretical aspects of formation of the domestic trade system.**

Summary. The study is the specification of theoretical principles forming the system of domestic trade, based on research and establishing the nature of the system of domestic trade, principles and priorities of its formation. The results of the study singles out specific characteristics of the notion of the «system» that must be taken into account in order to justify the system of domestic trade, the main principles of formation of the system of domestic trade, domestic trade grounded system based on the theory of mathematical logic. Principles of formation of the system of domestic trade given logical-mathematical expression that enables empirical study of transformation based on the selected factors and criteria and, in final form, to assess how the process of change and the effectiveness controls of the domestic trade.

Keywords: formation, system, domestic trade, principles, management factors.